

FORMAREA NAȚIUNILOR

I. Concepte și terminologia specifice problemei formării națiunilor

Constituirea națiunilor, ca entități comunitare pretinzând a avea personalitate politică, este un fenomen istoric indisolubil legat de apariția și afirmarea la scară planetară a unei ideologii – *naționalismul*. Spre deosebire de alte ideologii, naționalismul a dovedit eficiență maximă în clarificarea unei vechi probleme de conștiință a personalității umane – *identitatea*, element care i-a conferit legitimitate politică și audiență socială, în pofida ambiguităților evidente ale eșafodajului său de principii și practici discursive. Poate de aceea, naționalismul reflectă însăși discontinuitatea istoriei, lipsa de regularitate a devenirii umane, dar și continua transformare istorică a societății. Ca fenomen istoric, naționalismul se dovedește a fi plural, confuz, dezordonat, ireductibil la câteva trăsături definitorii. Deseori, naționalismul a produs mituri stranie care au fost acceptate necritic ca normale și raționale.

Naționalismul modern timpuriu este indisolubil legat de conceptul *statului național*, afirmat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în contextul revoluțiilor americană și franceză și care a acreditat principiul *suveranității naționale*, potrivit căruia națiunile au dreptul natural și imprescriptibil de a se organiza ca state suverane. Pe de altă parte, la nivelul solidarităților și emoțiilor colective care îi sunt caracteristice, naționalismul a fost interpretat ca o *religie seculară*, bazată pe „fuziunea patriotismului cu conștiința naționalității”¹.

Antropologii și istoricii moderniști au identificat în conceptul de *etnicitate* un reper important pentru a fi explicată diferența dintre sentimentul identității etnice propriu societăților premoderne și conștiința naționalității, specifică națiunilor moderne. Termenul de *etnicitate* a început să fie utilizat relativ recent în studiile anglo-saxone și franceze privind imigrația, rasismul,

¹ Carlton J. H. Hayes, *Nationalism: A Religion*, New York, 1960, p. 2.

naționalismul contemporan și violența urbană². Clarificarea conceptului s-a conturat în contextul polemicilor dintre sociologi și antropologi privind valoarea identitară a etnicului în societățile contemporane³. Sociologii au insistat pe ideea „eclipsei comunității” ca urmare a urbanizării, industrializării și instituționalizării moderne, a așa zisei „globalizări” planetare, ce ar estompa importanța identităților locale în construcția mentală a indivizilor, integrându-i social în pofida apartenenței etnice diverse și uneori, cu potențial conflictual (spaniolii din SUA, magrebienii din Franța, albanezii și românii în Italia etc.). În schimb, antropologii s-au oprit asupra comunitarismului societăților tradiționale din zonele mai puțin dezvoltate ale lumii, societăți omogene din punct de vedere cultural și caracterizate de puternice sentimente (și resentimente) de solidaritate, între care aceea etno-națională ocupă un loc privilegiat.

II. Teorii, modele de interpretare și direcții istoriografice până la jumătatea secolului al XX-lea

Selecționalismul, reprezentat de autori ca Arthur Gobinot, Chamberlain și Georges Vacher de Lapouge, considera moștenirea ereditară și criteriile rasiale ca determinând fundamental originea și caracterul etnicului, al fiecărui popor. Selecționalismul a preluat idei proprii *darwinismului social*, afirmând că societatea umană se supune aceluiași reguli ale selecției naturale ca și lumea naturală, conducând la victoria celui mai puternic. Autorii de această orientare au încercat să impună ideea inegalității etnice dintre diferitele popoare, care avea să se plaseze la originea rasismelor din secolul XX. În concepția lor, națiunea ar fi un ansamblu de indivizi posedând o tipologie ereditară comună.

² Philippe Poutignat, Jocelyne Streiff-Fenart, *Théories de l'ethnicité*, Paris, Presses Universitaires de France, 1995, p. 21-23.

³ Astfel, W. Lloyd Warner și Leo Srole au fost primii care au folosit termenul *etnicitate* într-o lucrare din 1945, drept un criteriu de diferențiere în societatea contemporană, alături de vârstă, sex și apartenența religioasă, cu referire expresă la minoritățile din SUA. Everett și Helen Hughes au criticat această conceptualizare, afirmând că „nu doar francezii din Canada sau olandezii din Pennsylvania sunt grupuri etnice, ci și francezii din Franța sau irlandezii din Irlanda” (cf. Werner Sollors, *Who is ethnic?*, in Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, *The Post-Colonial Studies Reader*, Routledge, 1995, p. 219).

Astfel, națiunile bazate pe puritate etnică sunt superioare celor rezultând din reunirea mai multor rase, care ajung să fie supuse aceluiași instituții și moravuri⁴.

Principalul exponent al *voluntarismului* a fost Ernest Renan, cu celebrul său eseu *Qu'est-ce qu'une nation*. Acesta înlocuiește atributele eredității, care fac din apartenența individului la națiune o fatalitate, cu demersul adeziunii conștiente, conform căruia „națiunea este un plebiscit de fiecare zi”. Ernest Renan insistă asupra criteriilor subiective proprii apartenenței naționale: dorința, voința și consimțământul⁵. Acestea operează în contextul existenței unui puternic sentiment de solidaritate, bazat pe moștenirea istorică, pe cultul strămoșilor, pe memoria legată de marile personalități ale trecutului național și pe acțiunile lor eroice. În viziunea lui Renan, „esența unei națiuni este aceea că toți indivizii care o formează au multe lucruri de ținut minte și de uitat împreună”, altfel spus – *memorie colectivă*. Și istoricul britanic Hugh Seton-Watson a insistat asupra factorilor subiectivi care concură la constituirea unei națiuni și, implicit, la componenta volitivă a formării acesteia: „o națiune există atunci când un număr semnificativ de oameni dintr-o comunitate se consideră pe ei ca formând o națiune ori cred că formează una”⁶. Teoria voluntaristă enunțată de Ernest Renan s-a bucurat de mare notorietate atât în legitimarea ideologiilor naționale ale diverselor popoare ale lumii în secolele XIX-XX cât și în rândurile aceluia care au studiat problema naționalismului⁷.

Din perspectivă sociologică, unul dintre primele puncte de vedere formulate privind problema națiunii i-a aparținut lui Max Weber, în lucrarea *Economie et Société*⁸. Conform lui Weber, ceea ce fondează grupul etnic este

⁴ *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Edited by David Miller, Blackwell Publishing, 1987, pp. 414-415, *vocea Racism*; Robert A. Nisbet, *History of the Idea of Progress*, Transaction Publisher, 1994, pp. 290-293; Leon Poliakov, *Mitul arian. Eseu asupra izvoarelor rasismului și ale naționalismelor*, București, Editura Est, 2003.

⁵ Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie: perspective comparative asupra istoriei gândirii politice în Europa Est-Centrală*, Iași, 2001, pp.;

⁶ Hugh Seton-Watson, *Nations and States*, 1977, p. 5; *apud* Paul James, *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*, Sage Publishing, 1996, p. 126.

⁷ Ludwig Von Mises, *Omnipotent Government*, Yale University Press, 2007, pp. 90-91.

⁸ Richard Swedberg, *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*, Stanford University Press, 2005, pp. 172-173, *vocea nation*.

crediința subiectivă a membrilor în comunitatea de origine, iar națiunea are în plus atributul dorinței pentru o viață politică în comun⁹. Altfel spus, grupul etnic își asumă o anumită identitate, dar națiunea posedă în plus o conștiință politică legată de viața istorică a poporului. Din punct de vedere al națiunii, „crediința subiectivă într-o moștenire comună” (Max Weber) dobândește valoarea culturală și politică necesară doar în contextul istoric modern, când viața comună a societății devine unitară și are loc o diferențiere permanentă în raport cu „ceilalți”. De aceea, națiunea apare la Max Weber ca o construcție socială proprie modernității, idee preluată și repusă în circulație de Ernest Gellner și Eric Hobsbawm la sfârșitul secolului XX. Aceștia au folosit ca fundament teoretic definiția pe care Max Weber a dat-o *statului-națiune*: „o întreprindere politică având caracter instituțional” care deține „monopolul forței fizice legitime”¹⁰. De asemenea, Max Weber a introdus în teoria sa privind originea națiunii un element nou și anume credința indivizilor care o compun într-o *onoare* specifică: onoarea etnică prin care stilurile de viață particulare se încarcă cu valori comune formând *demnitatea națională*.

Istoriografia marxistă a plasat *constituirea națiunilor* în contextul emancipării societății de sub autoritatea monarhiei absolute și a Vechiului Regim, în condițiile dezvoltării relațiilor capitaliste. Identitatea etnică este considerată ca având origini premoderne, reflectate de valorile tradiționale ale țărănimii libere, aservită ulterior de nobilime în ultimile veacuri ale Evului Mediu. De aceea, identitatea și ideologia națională s-ar fi dezvoltat odată cu revoluția industrială și generalizarea relațiilor capitaliste, asigurând un liant ideologic între clasa muncitoare în formare și burghezia națională, adeptă a iluminismului și ideilor Revoluției Franceze. Pentru marxiști, independența națională, deci constituirea statului național apare ca o precondiție a dezvoltării sociale, fără de care proletariatul nu-și putea îndeplini misiunea istorică de forță conducătoare.

⁹ Peter Breiner, *Max Weber and Democratic Politics*, Cornell University Press, 1996, p. 199.

¹⁰ Max Weber, *Economie et Société*, I, Paris, Plon, 1971, p. 97.

Marxismul a încercat să eludeze ambiguitățile conceptului istoric de *națiune*, raportându-l la cel de *clasă socială*, pe care pretindea că l-a enunțat științific. Astfel, națiunea apărea ca o formă de organizare comunitară specifică unei anumite etape istorice a *luptei de clasă* (lupta dintre burghezie și nobilime; apoi, dintre clasa muncitoare și burghezie), instaurarea comunismului urmând a conduce la contopirea națiunilor într-o societate comunistă unitară la nivel planetar. Realitățile sociale ale secolului XX au arătat că acest concept de *clasă socială* cu care a operat marxismul, departe de a fi determinat științific, comportă ambiguități la fel de pronunțate ca și acela de *națiune* și nu se supune unor legități istorice precise¹¹.

În **perioada interbelică**, Hans Kohn a fundamentat o nouă tipologie de analiză a originii națiunilor, care a avut o mare influență asupra scrierilor de gen. Definiția pe care a dat-o naționalismului se bucură încă de autoritate printre specialiștii în domeniu (istorici, sociologi, antropologi): „naționalismul este o stare de spirit, proprie unei mari părți a poporului și pretinzându-se a fi proprie tuturor membrilor săi; el recunoaște statul național ca forma ideală de organizare politică, iar naționalitatea ca sursă a tuturor energiilor culturale creatoare și a bunăstării economice”¹². Kohn vede naționalismul ca rezultat al unui proces istoric de durată, influențat de tradițiile istorice și de climatul politic specific fiecărui popor. El a aplicat sistematic o dihotomie între naționalismul *voluntarist* occidental și naționalismul *organic*, propriu Europei Centrale și de Est¹³. Pentru Hans Kohn, mișcarea națională în Anglia, Franța și Statele Unite ale Americii a avut un caracter raționalist, optimist sub aspect istoric și pluralist din punct de vedere politic. Fenomen preponderent politic și ulterior constituirii statelor moderne în Occident, acest tip de *ideologie națională* (naționalism) răspundea aspirațiilor politice ale comunităților respective privind libertatea individuală și progresul social. În Europa Centrală și de Est, înapoierea social-economică și slăbiciunea clasei de mijloc au

¹¹ Etienne Balibar, *From Class Struggle to Classless Struggle ?*, în Etienne Balibar , Immanuel Wallerstein, *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*, Translation by Chris Turner, London, New York, Verso, 1991, p. 155.

¹² Hans Kohn, *The Idea of Nationalism*, Toronto, Collier Books, 1969, p. 16.

¹³ Idem, *Nationalism: Its Meaning and History*, New York, Van Nostrand, 1965, p. 10.

favorizat succesul unui naționalism emoțional și potențial autoritar, promovat de un grup restrâns de aristocrați și intelectuali. Ideologia națională promovată de această elită s-a dezvoltat ca un protest împotriva unei structuri statale multietnice dominante și acționat inițial pe tărâm cultural. Promotorii acestui naționalism, pentru a cuceri puterea politică, au apelat la instinctele populare ale țărănimii, căreia i-au promis degrevarea de sarcinile sale tradiționale și împrăștierea¹⁴.

Cu toate că Hans Kohn înclina către o interpretare *modernistă* a originii națiunilor, identitatea etnică premodernă apare ca o condiție importantă în geneza națiunilor moderne. Conform modelului său de interpretare, în Occident identitatea etnică premodernă s-a întemeiat pe o cultură urbană, pe atașamentul față de dinastia regală, tradiția politică a regatului respectiv și, de asemenea, pe dorința constituirii unei biserici autonome în raport cu papalitatea. În Europa Centrală și de Est, intelectualitatea de origine nobiliară, care a elaborat *ideologia națională* și programul politic de emancipare, a accentuat dimensiunea colectivă a drepturilor naționale, în detrimentul libertății individuale, și a încurajat adversitatea „naturală” a țărănimii față de străin, identificat cu dușmanul statului național¹⁵.

Încercările de periodizare a istoriei naționalismului au proliferat în perioada interbelică, din dorința explicării derapajelor de extremă dreapta (fascism, nazism) și a disculpării naționalismului occidental inspirat de Revoluția Franceză de responsabilitatea istorică privind originea doctrinelor extremiste și rasiale din secolul XX. Astfel, Edward Hallet Carr, în lucrarea *Nationalism and After*, distingea trei perioade în dezvoltarea naționalismului:

1. o etapă timpurie, premodernă, în care unitatea politică în sens etnic s-a identificat în persoana regelui, fapt accentuat de reprezentarea dinastică în relațiile politice dintre state.

2. etapa cuprinsă între Revoluția Franceză și 1914, caracterizată de un naționalism politic democratic și popular, manifestat la scara întregii Europe, în

¹⁴ Louis Leo Snyder, *The New Nationalism*, Transaction Publishers, 2003, pp. 53-54.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 55-57.

contextul unei ordini internaționale bazată pe principii de drept, comerț liber, expansiune colonială și supremația financiară a Londrei

3. etapa perioadei interbelice, dominată de un naționalism autoritar și exclusivist, xenofob, extins la nivelul întregii structuri sociale a națiunii, având tendința de a socoti *națiunea o comunitate organică suficientă sieși*¹⁶.

III. Teorii, școli și direcții de interpretare în perioada postbelică

Tendențele actuale în interpretarea originilor națiunii moderne pot fi împărțite în două școli sau direcții: *primordialism* și *modernism*, prima dintre ele având mai multe variante distincte

Primordialismul – accentuează importanța legăturilor și sensibilităților de tip etnic din perioada premodernă pentru a explica originea națiunilor moderne.

Un prim tip de primordialism a fost enunțat de belgianul Van de Berghe, pentru care comunitățile etnice sunt *structuri naturale*. Van den Berghe nu se rezumă să-și însușească argumentul ideologiei naționale romantice, potrivit căruia continuitatea istorică a comunităților etnice din Europa premodernă s-au datorat unei tradiții de viață istorică împărtășită, ci apelează la o analiză de tip sociologic și demografic, pentru a demonstra că, în Europa medievală, comunitățile etnice sunt rezultatul reproducerii genetice într-un grup restrâns, bazat pe caractere comune, de tipul unei „mari familii” ori a unui clan. În opinia sa, aceste trăsături genetice comune au dat consistență miturilor fondatoare ale națiunilor moderne, care reflectă afinități biologice. Cu toate acestea, Van den Berghe nu a realizat studiile genealogice necesare sau măcar câteva sondaje de caz, aceasta fiind singura cale la îndemâna istoricului prin care teoria sa ar putea fi validată sau infirmată.

Un al doilea tip de primordialism a fost formulat de Edward Shils și Clifford Geertz. Pentru acești autori, caracterul „ancestral” al comunității etnice,

¹⁶ Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, London, New York, Routledge, 1999, p. 9, *vocea* Edward Hallet Carr.

real sau fals din punct de vedere istoric, reprezintă în fapt o *credință comună* a membrilor săi

Ultimul tip de primordialism poartă numele de *perennialism*, fiind formulat, ca teorie, de John Armstrong. Istoricul britanic a împărțit comunitățile etnice în două categorii: *continue* și *recurente*. În primul caz, continuitatea de viață istorică a comunității etnice respective se datorează contextului istoric favorabil. Astfel, există perioade de fortificare a legăturilor etnice sau de slăbire a acestora. De exemplu, partea finală a Războiului de 100 de ani (secolul XV) ar corespunde, în opinia lui Armstrong, cu o etapă de întărire a legăturilor etnice între francezi, iar perioada războaielor religioase (secolul al-XVI-lea) ar reprezenta un moment de slăbire a acestora. În al doilea caz, al comunității etnice recurente, aceasta își poate estompa până la dispariție legăturile specifice, ele fiind recuperate, la nivelul elitei, abia în epoca modernă, prin intermediul discursului cultural național conceput de un grup restrâns de intelectuali. Acesta ar fi cazul comunităților etnice din Imperiul Habsburgic, cu excepția ungarilor sau a celor din Imperiul Otoman, cu excepția grecilor și românilor.

Perspectiva *modernistă* consideră că națiunile sunt un produs istoric specific modernității. Națiunile nu pot exista în societățile agrare, caracterizate de separația între o elită nobiliară restrânsă și comunități țărănești atașate de valori și practici comunitare tradiționale (religioase, sociale, juridic-cutumiare). În asemenea societăți, ideologia națională enunțată de către intelectuali nu poate avea audiența necesară, din cauza contradicției între pluralitatea social-culturală a universului țăranesc și caracterul unificator (uniformizator) al acestei ideologii. Pentru moderniști, precum Deusch, Gellner, Kautsky, Nairn sau Hobsbawm națiunea nu poate exista fără dezvoltarea unei societăți urbane, capitalistă și industrializată, singura capabilă să susțină un sistem de educație unitar organizat și general răspândit, care să implanteze în conștiința comunitară ideologia națională proprie elitei.

În privința identității etnice premoderne, moderniștii contestă că aceasta ar fi avut un rol istoric important în edificarea națiunii moderne, deoarece ar fi

lipsită de suportul cultural și instituțional necesar. Astfel, modernității, indiferent dacă acordă prioritate factorilor legați de politică, economie, religie sau comunicare în structurarea națiunii moderne, s-au pus de acord asupra faptului că un discurs cultural care să enunțe, să explice și să promoveze valorile etnicului este indispensabil pentru constituirea comunității etnice într-o *comunitate politică imaginată* (Benedict Anderson). Acest discurs cultural național recuperează / inventează pentru uzul memoriei colective *miturile națiunii moderne*, reconstituind în plan mental legătura dintre tradiția începuturilor poporului și modernitatea națiunii.

În istoriografia actuală se consideră aproape la unison că o veritabilă „revoluție” s-a produs în interpretarea fenomenului național. În ultimii douăzeci, treizeci de ani, pe măsură ce exercițiul intelectual și-a câștigat autonomia în raport cu spinoasele probleme politice ale statului-națiune. Confruntările naționale au făcut ca, de prea multe ori, limbajul forței să prevaleze asupra inteligenței umane în manifestarea naționalismului, care a fost acuzat de păcatul capital de a fi făcut „să curgă mai mult sânge decât cerneală”.

Apelând la rețeta unei critici nediferențiate, pe alocuri lipsită de nuanțe, discursul de specialitate s-a dezis de “tot ce s-a scris atunci (în secolul al XIX-lea) pentru că avea un caracter retoric nationalist și rasist”¹⁷. Ceea ce pare să preocupe, ilustrând preocuparea cercetării occidentale pentru concepte și metodologii clare, lipsite de echivoc, este identificarea unui răspuns plauzibil la întrebarea: “ce este națiunea?”. Dintre autorii ultimilor ani, câțiva se disting prin originalitatea și acuratețea interpretării, dar și prin caracterul ei de generalitate. Pentru Benedict Anderson națiunea s-ar traduce într-o “comunitate politică imaginată și imaginată, ca fiind intrinsec limitată cât și suverană”, deoarece “în mintea fiecăruia trăiește imaginea comunității lui”, fără ca membrii acesteia să se cunoască între ei. În fine, „națiunea este întotdeauna concepută ca o profundă camaraderie orizontală care își află sorgintea în

¹⁷ E. J. Hobsbawm, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, Traducere Diana Stanciu, Chișinău, 1997, p. 4.

originile culturale ale naționalismului”¹⁸.

Ernest Gellner, în aceeași cheie andersoniana, considera tehnologia de comunicare în masă (*print-cultura*) responsabilă de impunerea generală a unor coduri și stereotipuri culturale validate academic, altfel spus, de „acea răspândire generală a unui idiom transmis prin școală și supervizat de Academie”¹⁹. Acestei componente Gellner îi adaugă strategiile de omogenizare socio-culturală generate de revoluția industrială. Dintr-o perspectivă pronunțat critică și de contestare a discursului canonic în materie de naționalism, Gellner definește națiunea drept un „principiu politic care arată că unitatea politică și unitatea națională trebuie să fie congruente”²⁰. Astfel, naționalismul, ca discurs cultural și ideologie promovată de o elită dornică de putere, nu reprezintă în mod necesar – în viziunea lui Gellner – „trezirea națiunilor la conștiința de sine”, ci, mai mult, el „inventează națiuni acolo unde ele nu există”²¹.

E. J. Hobsbawm combină în analiza naționalismului accepțiunile culturale consacrate ale acestuia (un discurs cultural al identității, coduri culturale uniforme impuse comunității prin intermediul instituțiilor statului național) cu un sistem de gândire marxist. El consideră națiunea “o realitate a *posteriori*”²², aflată “la intersecția politicului cu tehnologia (revoluția industrială - n. n.) și transformarea socială”, punând sub semnul întrebării organicitatea istorică a națiunii²³.

Spre deosebire de istoricii amintiți, Anthony D. Smith, unul dintre criticii cei mai cunoscuți ai teoriilor lui Gellner și Hobsbawm, valorizează esența creatoare a etnicului și diversitatea manifestărilor fenomenului de construcție a naționalității moderne. În opinia sa, sentimentul etnicului, multă vreme un fenomen propriu doar elitei, încă din Evul Mediu, aparține “duratei lungi” istorice, nefiind unul eminent modern. Modernitatea i-a conferit un

¹⁸ Benedict Anderson, *op. cit.*, pp. 11-12.

¹⁹ Ernest Gellner, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, Traducere de Robert Adam, București, 1997, p. 91.

²⁰ *Ibidem*, p. 12.

²¹ *Ibidem*, p. 88.

²² E. J. Hobsbawm, *op. cit.*, p. 11.

²³ *Ibidem*, p. 12.

plus de organizare, recunoscută în cristalizarea conștiinței apartenenței la o națiune, în apariția ideologiilor naționale și a expresiilor simbolice ale națiunii²⁴. Trecând în revistă teoriile contemporane privind geneza și trăsăturile naționalismului, Anthony Smith ajungea la concluzia că noile teorii adaugă interogații în plus opoziției clasice dintre naționalismul “civic-teritorial” și cel “etno-cultural”²⁵.

Modelul socio-economic folosit de Tom Nairn și Michael Hechter originează naționalismul în fenomenele proprii dezvoltării capitaliste, în funcție de dispunerile economiei mondiale și interesele economice ale indivizilor. Naționalismul este prezentat de către acești autori ca un rezultat ideologic al dezvoltării relațiilor sociale de tip capitalist, principala formă de mobilizare politică împotriva inegalităților produse de acesta²⁶. În opinia lor, naționalismul derivă din raportul centru-periferie, care orientează elitele națiunilor periferice în direcția propriului popor, pe baza unei culturi naționale exaltate, având ca fundament istoria și limba vernaculară. Rețeta salvării are în vedere alianța dintre elită și popor, pe baza unui trecut mitic și a prezenței dușmanului extern. Intelighenția alocă un sens mitic destinului politic separat, pe baza statului național, structurând o cultură națională pe baza istoriei, a culturii populare tradiționale, abordată într-un registru mitic ce elogiază trecutul.

²⁴ Anthony Smith, *The Ethnic Origin of Nations*, Oxford, 1986; idem, *National Identity*, London, 1991.

²⁵ O discuție interesantă despre acest subiect la Victor Neumann, *Națiunea: semnificația unui concept istoric*, în *Istoria – o meditație asupra trecutului. Profesorului Vasile Cristian la a 65-a aniversare*, Iași, 2001, pp. 239-248.

²⁶ Jyoti Puri, *Encountering Nationalism*, Blackwell Publishing, 2003, pp. 51-52.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Anderson, Benedict, *Comunității imaginate. Reflecții asupra originii și răspândirii naționalismului*, Traducere de Roxana Oltean, București, 2001.

Andreescu, Gabriel, *Naționaliști, antinaționaliști ... O polemică în publicistica românească*, Iași, Polirom, 1996.

Armstrong, John A., *Nations before Nationalism*, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1982.

Boia, Lucian, *Două secole de mitologie națională*, București, Humanitas, 2002.

Idem, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 1997.

Idem, *Occidentul – o interpretare istorică*, București, Humanitas, 2007.

Chirovici, Eugen Ovidiu, *Națiunea virtuală. Eseu despre globalizare*, Iași, Polirom, 2001.

Cordellier, Serge, coord., *Națiuni și naționalisme*, București, Editura Corint, 2002.

Dauderstadt, Michael, *Turla bisericii și orizontul ei. Identitatea și granițele Europei*, Traducerea Werner Kremm, Reșița, Editura Intergraf, 2000.

Delsol, Chantal, *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, Chișinău, Editura Cartier, 2003.

Encyclopedia of Nationalism, I-II, ed. Alexander J. Motyl, San Diego, San Francisco, Academic Press, 2001.

Ferrari, Aldo, *A treia Romă: renașterea naționalismului rus*, București, Editura Anastasia, 1999.

Geary, Patrick J., *Mitul națiunilor: originile medievale ale Europei*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2007.

Gellner, Ernest, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, Traducerea Robert Adam, București, Editura Antet, 1997.

Idem, *Naționalismul*, Traducere Anton Lepădatu, București, Editura Antet, 2001.

Idem, *Cultură, identitate și politică*, Traducere Cristina Arghire, Iași, Institutul European, 2001.

Girardet, Raoul, *Naționalisme și națiuni*, Traducere Patricia Enea, Iași, Institutul European, 2003.

Idem, *Mituri și mitologii politice*, Traducere Daniel Dumitriu, Iași, Institutul European, 1997.

Hermet, Guy, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, Traducere Silvia Dram, Iași, Institutul European, 1997.

Hobsbawm, E. J., *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent: program, mit, realitate*, Traducere Diana Stanciu, Chișinău, Editura Arc, 1997.

Hrosh, Miroslav, *Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements*, San Domenico, 1994.

Identitate și alteritate. Studii de istorie politică și culturală, volum îngrijit de Constantin Bărbulescu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2007.

Kidd, Colin, *British Identities before Nationalism: ethnicity and nationhood in the Atlantic World 1600-1800*, Cambridge University Press, 1999.

Lawrence, Paul, *Naționalismul, istorie și teorie*, Traducere Roxana Popescu, Antet, 2006.

Mureșan, Camil, *Națiuni, naționalism. Evoluția naționalităților*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1996.

Nation and National Ideology: Past, Present and Prospects, îngrijită de Irina Vainovski-Mihai, București, New Europe College, 2001.

National Identities and Ethnic Minorities in Eastern Europe, ed. Ray Taras, Fifth World Congress of Central and East European Studies, Warsaw, 1995, MacMillan Press, 1998.

Nationalism in Eastern Europe, Seattle-London, University of Washington Press, 1994.

Neumann, Victor, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, București, Editura Curtea Veche, 2003.

Pop, Ioan-Aurel, *Geneza medievală a națiunilor moderne*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998.

Sabourin, Paul, *Naționalismele europene*, Traducere Anca Alexandrescu, Iași, Institutul European, 1999.

Shulze, Hagen, *Stat și națiune în istoria europeană*, Traducere Hans Neumann, Iași, Polirom, 2003.

Smith, Anthony D., *Naționalism și modernism: un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, Traducere Diana Stanciu, Chișinău, Epigraf, 2002.

Tamas, G. M., *Idola Tribus. Esența morală a sentimentului național*, Traducere Marius Tabacu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001.

Thiesse, Anne-Marie, *Crearea videntităților naționale în Europa*, Traducere de Andrei Paul Corescu, Camelia Capverde, Iași, Polirom, 2000.

Viroli Maurizio, *Din dragoste de patrie: eseu despre patriotism și naționalism*, București, Humanitas, 2002.

Weill, Georges, *L'Europe de XIXe siècle et l'idée de nationalité*, Paris, Albin Michel, 1938.